

5442

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Järna sn

5442

Thomsson, Anna. 1933.

ALMA:s frigel. 19 Nödbröd.

11 H. 4 c

Tillägg till ALMA:s fr. 19

1 " 4

L.L.

Exc. P. B.

Nödbrod.Dalarna.

Landsmålsarkivets frågelista no 19, besvarad
 för Järna socken, av Anna Thomson.

Järna.

Anna Thomson.

1. För att beteckna missoväxtår, eller år med
 svag skörd, ha i ortens mål, använts ordet:

håfår = hårdår; håpent år = under medelmåttan.

Ord, som användes för att beteckna år, då skörden
 var bra: gott år = gott år.

Ink. 26/11933.

 } Oodl.
 } år n.

För socknen har funnits, och finns ännu, ett
 gemensamt magasin, vari såd sparas från godår
 till svaga, eller missoväxtår = missoväxtår. Äu den
 från början inköpta såden, utlämnas vissa
 dagar, spannmål till behöovande mot avrad-
ranta, till viss tid, avradn = ranta, kunde
 bestå av ndera såd eller pengar. Består
 avraden av spannmål får denna lämnas
 vid tillgång av sådan t. ex. vid bättre
 skörd.

Som benämning på nödbröd har använts ordet: håfårsbröd = hårdårsbröd, detta må då ha bakats av vad slags ersättning, som helst.

Sammen, som i orten varit använda, som utdrygningsmedel eller ersättning för mjöl: bark, halm, ben och massa ävensom agnar.

Fattigmansfolk fingo många gånger, ehuru det ej var missoakt, använda utdrygningsmedel till mjölet. I början av 1800-talet upphörde sedan att ha bark till människoföda

Efter 1850 lär det knappast ha förekommit någon gång. Se s. 10 - 11! (Ej barkbröd!)

Ord, som beteckna brist på föder: förlösa = foderlösa (foderlöshet); å skå kom på vårt förlösa innan lädijann = det kommer nog att bli foderlöshet innan våren.

När kreaturen på våren voro svultna hordes

1867? 1868?
~~Har han mer än
någon minnas föder-
lösa? Se nedan!~~

} Brdb.:
foderlösa

Landsmålsarkivet Uppsala 5442
A. Thomsson, 1933. JÄRNA
DAL.
Frgl. 19

3. ofta uttrycket: dom er ss skinn¹torra², ss
dom kan flyg pi fällskator = de äro så
 skinn¹torra, att de kunna flyga opi fäll
topparna. Som särskild benämning på ett
 utsvulst² kreatur användes ordet: skriku =

Bodl:
skinn-torr

skrika₂; skarp²makk = skarp²mask. (skalbagge)

Bodl:
skrikaf.
Skarp²mask
 m.

Ämnen, som användes för att uttrycka
 kreatursfodret voro: vit²moss = vit²mossa,
tall²strött = tall²strunt, häst²dymja = häst²gödsel,
lävs = lav.

II. Bark.

Som födoämnen för människor användes bark
 av tall. För kreaturen användes samma slag
 bark, som för människor.

Bark togs även till garvning, men då togs
grän²bark = gran²bark och vi²bark = vide²bark.

Bodl:
bark m.

Företades vis togs barken då bärtjänn² löp² =
 när barken löper. Att skilja barken från stammen

Bodl:
löp²
 st. v.

kallas att burka = burka.

III. Barkens insamling och behandling.

De olika slaget av furubark benämnes;
från slät bark: glädbark = gladbark; för skrovlig
grov bark: skarpbark = skarpbark. Ett faga
furubark kallades: faga bark = faga bark.

Arb.:
bark m.

När man skulle tä bark gick man från
de enskilda hemmen att söka upp en
slät så där det växte långa smala fallar
med slätbark. Midsommartiden ansågs, som
passande tidpunkt för arbetet. Ett faga bark
varhelst man såg passande träd, var ej farligt
då något storskifte ej var gjort den tiden.

Till ett hushåll på 6-7 personer fälldes 50-60
träd. Sedan träden fällts, tog man hål
på barken med yxan och sökte få den att
löpa i så långa längder, som möjligt, varefter
barkremsorna kördes hem till gården.

Landsmålsarkivet Uppsala 5442
A. Thomsson. 1933. JÄRNA
DAL.
Frgl. 19

De avbarkade trädstammarna kallas: barklöpsor = barklöpor; dessa upplades i staplar och användes till ved. Ordb.: bark-lojor

Sedan barkremsor = barkremsorna blivit hemförslade läggs de opp i håssjor = håssjor att torka i solen ett tag. Ytter- och innerbarken skildes ej ännu, vare sig barken skulle användas åt folk eller kreatur. Håssjor varpå man hängt barkremsor kallas: barkhåssjor = barkhåssjor.

Sedan barkremsorna suttit i håssjor en tid fröas de in i töss-stuga = bastu (rökstuga) där de lades upp på stänger att ytterligare torka av värmen därinne.

Den bark, som skulle användas till kreatursföda, undergick samma behandling, som den vilken skulle användas till människoföda.

IV. Barkmjöl.

När barken torkat inne i töss-stuga = bastu

Landsmålsarkivet Uppsala 5442
A. Thomsson. 1933. JÄRNA
DAL.
Frgl. 19

6.

Togs den ut på lojen och tröskades med slagu-
slaga, för att sedan malas. Mjålet kallades
barkmjöl = barkmjöl.

V. Barkbröd².

Vid bakningen uppblandades barkmjölet
 med vad man hade; kornmjöl eller havremjöl
 eller kanske endast sädor av havre. Brödet
 kallades barkbrö = barkbröd om det fanns bark-
 mjöl iblandat. Jäst tillsattes ej till degen.

Barkbröden utbakades till ganska tjocka kakor,
 som man sedan fick sopa ut ur ugnen och
 uppsamla i ett s.k. grynsäll = ett mindre säll. Ordb.:
 Av brödet bakades ej mer åt gången, än gryn-säll
 man kunde äta upp & utan att torka det
 samma.

I allmänhet ansågs barkbrödet ganska
 näringslöst, ä, vant non mättna ti ä hålla = Ordb.:
 det var ingen mättnad i det heller; är vanliga mättnad

7.
 uttrycket därom; 8 alre va å no nting tå bida
på = och aldrig var det någonting att bida på;
int bidda aun på ada no skapna int = inte bidade
 man på det där ett dugg inte.

Ordb.:
 bida v.

VIII Bark som föder åt kreatur.

Om utfodring med barkmjöl åt kreaturen
 och om barkmjölets beredning därtill se kap. III.

Barkmjölet gavs åt kreaturen dels som sletjor =
 sleskor, dels, som kraftfoder. Förskilt åt kalvar
 ansågs det välgörande att koka enlag = enris
 och vatten sammankokt, lagen fränsilas och givas
 åt djuren tillsatt med barkmjöl.

Ordb.:
 en-lag

I bland på eftervintern då fodret började
 tynna, måste man ut och skära kvistar av
 konn och vide, som småkräken själva fingo
 gnaga barken av. Kvistarna drogs hem på
 kälke. Sedan djuren tagit barken kastades
 kvistarna ut i göslanon = fäkussvilen för att

torke och sedan brännas under grytan i fähuset.

IX. Andra nödfoderämnen.

På getter och får gav man, vintertid Facris någon gång även granris, av vilket de själva fingo ta barken såväl, som barren.

Örnris hakades och kokades varpå lagen gavs åt både kor, kalvar och småfå = får och getter.

Man kunde ibland på vintrarna kugga ned lavgrånar = lavgranar och plocka den lav den kunde ge, försla hem den i parthörjäm = spånkorv och därmed fodra getterna. Det hände även, att man på varen, då skaren bar, följde med getter och får till skogs, där man fällde lavgranar och lät dem äta.

Ordbr.:
lav-gran;
parth-korv

Ljung insamlades aldrig, som hjälpfoder, men den äls med begärlighet särskilt av hästarna när dessa tidigt på varen släpptes ut på bete.

9.

Hästgödsel gavs i stor utsträckning, som föda
 åt korna. Vitmossa och hästgödsel samman-
 blandades, därpå slogs kokhet vatten, bland-
 ningen fick stå tills den soalnat då den gavs
 åt kor. Blandningen kallades: hästdyngbytta =
hästgödselbytta, den ansågs befördra mjölkningen.

Ordbr.:
 hästdyng-
 bytta

Under nödar har det förekommit att man
 fått taga halmen ur sängarna och gett åt
 kreaturen, ävenså har man måst bege sig
 till sydligare trakter där Lakhalen använts
 och köpt sådan och förslat hem som nödfoder.

Vid sena vingar har man tillorkmed måst ge
 sig ut på åkrarna och plockat eller räfsat
 möjligen befintliga halmstrån ur gödselstac-
 kar, som man på vintern kört ut, och därmed
 försökt stilla hungern hos kreaturen. Under sådana
 vingar har man också brukat lösa ut djuren
 och drivit dem till skogs, där de fått tugga

på riset och kvistarna av lövskogen

X Skinnen från nödar.

Från något missovärtår på 1840-talet minns en kvinna i Skälbyrn, Järna socken, krusom alet kornet och havren det året frös ned, redan i augusti månad, potatisen likaså, denna togs upp månaden efter, men hade avstannat i väntan av köldknäppen och var inte större än myrbär = Ordb.
hjulbron. När åkern gräfts upp blev hela skörden myrbär
en skott-tjorra = skjutkärra. (ungefär en så)

Modern uttryckte sin rädlöshet och undrade var de skulle få lag i säppåron = sättpotatis och vad de under året skulle leva av. Men fadern var äldre och hade sett så stor nöd för, dessutom, tillade han, nog här vi säppåron av det här så de äro så små och många, om du så ville sätta på hela storåkern = största slätten i byn. Det gick bra det året också så ingen av oss svält ihjäl

Ordb.
sätt-påron

Lilläggar gumman.

En annan kvinna född 1860 i Gruvan sam-
ma socken, talar ännu om hur fattligt det
var ett år när hon var helt liten. Far och mor
voro ute på slätter och lämnade barnen ensam-
ma hemma, dessa togo så in bakutrogar =
bakträgen och skrapade i sig de skovor, som
satt på kvar vid botten och sidor av dessa, för att
få känna vad det smakade av gussläna = gudsläna.

Det föruil hade varit misshärligt och därför
fanns ej såd i hemmen. Man fick äta gök-
mjölk = Gök mjölk (filbunke) och sjöllopmjölk =
själösurnad mjölk tre gånger om dagen ibland,
därtill torkad fisk eller kött. De bättre bemed-
lade kunde fara söderut och byta till sig någon kopp
råg för tjära eller köpa för pengar; en rågbrod-
smörgås ~~hos tida~~, var bättre än tarta en nu = en rågbrod-
smörgås den tiden, var bättre än vad tarta är nu.

Tillägg till frågelistan om "Nödbröd" besvarad
av Anna Thomsson Järna.

Den första skildringen från nödåren är uppteck-
nad efter Knuts Anna Jonsdotter i Skälö född
den 16 dec. 1839.

Den andra efter Erkes Lisa Jonsdotter född i Gruvan
den 30 april 1860.